

**„ВЗАИМНОТО ПИСАНИЕ“ – „ДУШАТА НА ТЪРГОВИЯТА“
(ПРАВОПИСЪТ НА „ЗА ТРЪГОВСКО ПИСМОПИСАНИЕ“,
1858 Г., ОТ АН. ГРАНИТСКИ)**

Надка Николова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**„MUTUAL WRITING“ – „THE SOLE OF TRADE“
(THE SPELLING IN „ЗА ТРЪГОВСКО ПИСМОПИСАНИЕ“,
1858, BY A. GRANITSKI)**

Nadka Nikolova
Constantine of Preslav University of Shumen

The paper is devoted to the graphics and spelling of a part of Anastas Granitski's translation of “Commercial Guide” (1858), entitled “On Commercial Writing”. It is a comprehensive manual for keeping business correspondence, which explains how to write 11 types of letters. The literature on trade, accounting and business has had numerous readers who have followed and disseminated the spelling rules in them. Thus, the question of the norms in epistolary literature is important for the formation of a public attitude towards the establishment and gradual unification of the Bulgarian orthography in the second half of the 19th century.

Key words: Bulgarian Revival, commercial correspondence, letter, spelling rules

В литературата, посветена на формирането на новобългарския книжовен език, дейността на котленеца Анастас Гранитски (1825 – 1879) не е била обект на нарочен, а по-скоро на спорадичен интерес. Правописно-езиковият му вариант не е обстойно изследван, макар че книжовното му творчество, предимно преводно, е обемно и – което е от значение – доста четено. Предмет на това изложение са правописните норми на една част от превода на „Емториков еϋχεριδιον“ от Константинос Мелас, направен от А. Гранитски и публикуван през 1858 г. със заглавие „Тръговско ръководство за тръгуване, промыш-

леностъ, мореплаване и за търговски дѣланиа¹. Броят на спомоществователите на превода, част от която е и обект на интереса в това изложение, е значителен – те са 1149 (Стоянов 1957: 82). Следователно влиянието, което езикът на неговите оригинални и преводни съчинения е упражнявал, не може да бъде подминато. Частта е онасловена „За търговското писмописаніе“; тя е пространно упътване за воденето на търговска кореспонденция, в което има обяснения за съставянето на 11 вида писма². Темата за правописа на възрожденските книги никак не е маловажна, тъй като представата на книжовниците за езикови норми минава през правописното им означаване.

За да се изясни изборът на **графика** в „Търговско ръководство“ и в частност в „За търговско писмописаніе“, би трябвало да се проследят някои факти от житейския път на Анастас Гранитски. С неговото име като автор, съставител и преводач между 1849 и 1878 г. излизат 16 книги, печатани на различни места. По време на пребиваването си в Цариград той предпочита две книгопечатници: на Тадей Дивитчиян³ и на „Цариградски вестник“. Общото впечатление от излезлите на двете места издания между 1849 и 1858 г. е, че отпечатаните книги в типографията на „Цариградски вестник“ са с граждански шрифт, докато изданията на Т. Дивитчиян са с черковнославянски. С граждански шрифт са отпечатани и книгите му в букурещките печатници на Йосиф Романов и на Стефан Расидеску, както и в търновската на

¹ Правописът на ръководството е отчасти коментиран от А. Кондукторова (2010: 69 – 71).

² Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

³ Подбуден от Константин Огнянович, Ставраки Игнатиев Византиец – заможен българин в Цариград, отваря през 1842 г. книгопечатница. Той обаче няма много връзки с българските книжовници и разчита на Огнянович да изпълнява ролята на посредник, който да му води клиенти. Но поръчки не идват и Игнатиев недоволства, в резултат на което Огнянович откупува печатницата към средата на същата година и я назовава „Трудолюбива пчела“. Огнянович също не разбира от печатарство и през 1844 г. продава на Тадей Дивитчиян, който купува най-съвременен печатарски инвентар и шрифтове: арменски, гръцки, френски и български – църковен и граждански. До смъртта му (1878 г.) в печатницата са издадени към 80 български книги (вж. подр. Гергова 2018: 58, 87, 159). „Печатницата скоро добила широка известност и станала средище на българските книжовници в Цариград“ (Цончев 1956: 148).

Любен Каравелов. От биографията на Гранитски се знае, че 11 – 12 г. е посветил на редакторска и коректорска дейност в печатницата на Й. Романов, както и в печатницата на Тадей Дивитчийн. Това води до предположението, че изборът на А. Гранитски по отношение на графиката на печатаните в типографията на Тадей Дивитчийн книги не е бил продиктуван от пристрастие към черковнославянския облик и състав на азбуката, а е въпрос на взаимоотношения с книгоиздателя и на възможности на типографията. Самият Т. Дивитчийн е бил пристрастен към черковнославянския шрифт и това може да се види в авторските му издания. От друга страна обаче, при положение че в модернизирания печатница на Дивитчийн е имало и буквен материал с граждански шрифт (Гергова 2018: 159), изборът на Гранитски, изглежда, е бил нарочен, тъй като някои от използваните в ръководството букви не са били част от буквения инвентар на гражданската кирилица. Причината може да е и в моментните обстоятелства – може би е трябвало да чака дълго ред в книгопечатницата на Дивитчийн.

Следователно може да се предположи, че издателят, както и словослагателят нагаждат типографските възможности на книгопечатницата към ръкописа на автора. Така графиката и буквеният състав на едно произведение от Възраждането, от една страна, и езикът, от друга, може на пръв поглед да изглеждат противоречиви. Все пак обаче авторът има правото да одобри състава на азбуката и специфичната употреба на буквите.

За разлика от черковнославянската азбука **буквеният състав** на ръководството съдържа графеми, които липсват в нея – *й*, *ж* и *ъж*. Гранитски обаче използва десетичното *і*, а за комбинацията [йа] или [а] след мека съгласна – малкия юс *ѡ* (но не и *ѡа*) – напр. *избавлава*, *поманува* (с. 676), което на свой ред означава, че липсва буквата *я*. Липсват и типичните за черковнославянската азбука букви *ѵ*, *Ѷ*, *ѷ*, *Ѹ*, *ѹ*, *Ѻ*, а така също и комбинацията за [у] *оу*. Така графиката е съставена от 35 букви: *а б в г д е ж з і и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь ѳ ю ж ѷ ѡ*. Видно е, че буквеният състав е идентичен с този в Богоровата „Първичка българска граматика“, 1844 г. (както и във второто ѝ издание, 1848 г.). Азбуката на превода на Гранитски показва, че външно – като шрифтов облик – буквите са черковнославянски, обаче като състав тя е приспособена към съвременното му произношение: съдържа буквите *ж* и *ъж* за вокала [ъ]. От друга страна, доста издържаното филологическо разпределение на четирите букви – *ж*, *ъж*, *ѳ* и *ѵ* – според етимологията на думите издава стремеж към съобразяване с традицията.

Комплексът от **правописни норми**, към който се придържа А. Гранитски, се отличава със стройност и последователност. Отклоненията от тях – несъзнателни или плод на специално отношение – са много редки.

1. Някои от нормите не са отражение на отношението звук ~ буква – отнасят се до писането на краесловните ерове, до употребата на главни букви, до слятото, полуслятото или разделното записване на определителния член и на възвратноместоименната частица при глаголите.

1.1. По отношение на **краесловните ерове ь и ъ** А. Гранитски не прави изключение от преобладаващото мнозинство възрожденски книжовници – те се пишат във всички случаи, в които думата завършва на буква за съгласен звук. Традиционно *малкият ер* стои напр. в суфикса *-остъ*: *способностъ* (с. 675), *гладкостъ* (с. 676), *върностъ* (с. 677), *дѣателностъ-тж* (с. 678). Въпреки стремежа към етимологичното им разпределение на доста места авторът ги смесва което говори за изкуственост на това подкрепяно от старата писменост правило, но и за затруднения при вземането на решение как да се запишат новите форми и думи.

По-особено стои последователната употреба на **ь** в края на глаголите от I и II спрежение в 3 л. мн. ч. сег. вр., което – сравнено с традицията – е едно нетипично решение: *пишѣтъ*, *премѣтъ* (с. 677), *щѣтъ направѣтъ* (с. 679), *избѣгнѣтъ*, *не сѣ продадѣтъ* (с. 680). Изключенията са единични, напр. *пишѣтъ* (с. 676), *имѣтъ* (с. 678).

1.2. Интересното при **главните букви** може да се отнесе към семантично-стилистичния принцип при употребата им, при който се отбелязва уважителното отношение към адресатите на писмописеца. Гранитски записва с главни букви думи и съчетания от типа на *Тѣхно Господство* (с. 689), *Българскы трѣговцы* (с. 676), *Началство* (с. 686). В малкото примери за епистолярно-делови формули за обръщение се използват второличните местоимения (лични и притежателни) в множествено число, записани с главна буква: „*увѣрѣваме Вы...*“ (с. 688), „*съ благодареніе щѣ получѣ ремессы-ты Ви...*“ (с. 690). Те се съчетават с глаголни форми също в множествено число, напр. „*Благоизвовете да ми извѣстите...*“ (с. 688), „*Като получите камбиалѣ-тж...*“ (с. 689).

1.3. Следващата особеност се отнася до *полуслято, разделното* или *слято записване* на някои форми и думи.

1.3.1. Полуслято се записват два вида форми. На първо място следва да се посочат *членните морфем*, напр. *тръговецъ-тъ*, *прѣписъ-тъ* (с. 676), *исторїж-тж* (с. 677), *отдалеченїе-то* (с. 676) *стокы-ты*, *прѣимущества-та* (с. 678). Това не е рядка практика в този период от Възраждането и е препоръчана в граматиката на Иван Богоров например или пък е в реална употреба в Беровия Рибен буквар, или пък в сп. „Български Книжици“, издавано от Димитър Мутев. След 1858 г. това записване се употребява и от други книжовници, напр. Добри Войников, Илия Блъсков, Васил Димитров Стоянов и мн. др., с някои от които по време на учителстването си в Шумен А. Гранитски е в тясно общение. От това правило изключение прави кратката членна морфема, която се пише слято с името от мъжки род – *начина* (с. 675), *на изговора* (с. 676), *издателя*, *тръговеца* (с. 676).

Тук (както и по-нататък) би било полезно да се сравни тази особеност с някои буквари, излезли до 1858 г. (та дори и по-рано – до 1854 г., когато се публикува по-ранният превод на Гранитски „Практическа медицина“). Самият А. Гранитски заедно с Антон Никопит през 1849 г. издава буквар, за който днес се знае от описи, но който не е стигнал до нас – „Буквар за малките деца“. Година по-рано обаче в книгопечатницата на Т. Дивитчийн се отпечатва един тъничък „Букварь болгарскій. За началны-те оучилища“ (32 с.), чийто автор не е посочен. Досега не е установено авторството му и не е сигурно дали има нещо общо с буквара на Гранитски и Никопит, тъй като по доста езикови белези не е сходен с правописа на други произведения на Гранитски. Прави впечатление, че членните морфем се записват слято. На размисли навежда и нещо друго: през въпросната 1848 година от същата печатница излиза „Сборниче за холерата“, чийто преводач от турски е лекарят А. Гранитски. В него членните форми се записват слято, а тяхната фонетика – твърде различна от „Тръговско ръководство“ – е сходна с тази на анонимния буквар⁴.

Цялата тази пъстрота по отношение на само една особеност, записването на членната морфема, първоначално води до объркване. Обяснението може да е само едно: българските възрожденски книжовници несъмнено са размишлявали по този, както и по останалите правописни въпроси, накланяйки везните ту към един, ту към друг

⁴ Едно по-подробно изследване би предложило по-категорична хипотеза относно авторството на този буквар.

правописен способ. Това говори за тяхната филологическа ангажираност, за еволюцията им като пишещи хора, които са с пълното съзнание, че участват във формирането на новобългарския книжовен език и правопис, че допускат варианти и търсят единомишленици, с чиято помощ да се стигне до еднообразното записване, т.е. до наличие на общоупотребявани правописни норми.

1.3.2. **Относителните местоимения** също се записват полуслято. И тук е засвидетелствана още една филологически вярна представа: произходът на морфемата *-то* от показателното местоимение, сходен с произхода на членните морфемии, се осъзнава от А. Гранитски и той го записва също с дефис – напр. *кога-то, кои-то, кой-то* (с. 675), *какъ-то* (с. 676), *кож-то, кого-то* (с. 678).

1.3.3. Характерно е, че **местоименната частица са** се пише слято с глагола, когато го следва, напр. *умножаватса* (с. 675), *испращаса* (с. 677), *ограничаваса* (с. 678) и др., докато в позиция пред глагола се пише разделно, напр. *сж са были изобразили, са придобивать* (с. 675), *са испраща, са печата* (с. 677).

2. Друга част от правописните особености отразяват **отношението звук – буква** (биха могли да се нарекат **фонетични норми**⁵). Това са употребите на някои букви – *ѣ, ѓ, њ, њ, њ, њ, њ, њ, њ, њ*, както и на съчетанията, наследили бившите сричковторни *р* и *л*.

2.1. Почти безизключително **буквата Ъ** се пише на етимологичното си място, което не отличава Гранитски от книжовниците през този период, напр. *вѣрностъ* (с. 677), *рѣчи* (с. 678), *голѣми-ти* (с. 678), *безмѣстни* (с. 678), *просвѣщава* (с. 676), *трѣбва* (с. 677). Няма пряко свидетелство как се изговаря, но диалектната принадлежност на автора предполага, че с буквата се означава както [’а], така и [е] при съответните фонетични условия. Малобройните отклонения от рода на *всѣкъ* (с. 677) и *всакъ* (с. 678), *всако* (с. 679) само подкрепят тезата, че наследникът на ятовата гласна при нужните фонетични условия е якав, а придържането към етимологията е изисквало добро познаване на архаичния правопис.

2.2. **Буквата А** се употребява в няколко случая.

2.2.1. Етимологичният принцип, залегнал в основата на правописния модел у А. Гранитски, се отнася и до писането на *а*, напр. *радъ, помануваніа* (с. 676), *врѣма* (с. 678), *тажкы* (с. 680).

⁵ Морфонологичните и морфологичните особености, които имат езиково-правописен характер, са предмет на отделно изследване.

2.2.2. За разлика от черковнославянския правопис, в който се различават етимологичното *я* и малката носовка *ѧ*, в правописа на Гранитски *ѧ* означава всяка комбинация от [ѧа] или [’а]⁶ освен в случаите, когато произходът на [’а] е от *ъ*. Унифицираната ѝ употреба може да се види в окончанията за множествено число на съществителни от среден род – *размѣненїѧ* (с. 675), *познанїѧ* (с. 675); в новобългарския суфикс *-ява-*, напр. *употрѣблѧва*, *причинаѧва* (с. 675), *избѧвлѧва* (с. 676), *обѧвлѧва* (с. 677); на всички други места вътре в думите – *трудѧтсѧ* (с. 675), *помѧнуванїѧ*, *радѣ* (с. 676), *дѣлѧтелностѣ-тѣ* (с. 678), както и в началото им – *ѧко* (с. 675), *ѧсностѣ*, *ѧсно* (с. 676). Нещо повече, с *ѧ* понякога се записва и [’а], чийто произход е от ятовата гласа, напр. *всѧкъ* (с. 678), *всѧко* (с. 679).

2.2.3. Навсякъде приглаголната възвратноместоименна частица Гранитски записва с *ѧ*, напр. *уговарѧтсѧ* (с. 675), *испраѧсѧ* (с. 677); *сѧ печѧта*, *сѧ испраѧца* (с. 677). В това отношение, както и записването на частицата слято с глагола, Гранитски следва черковнославянския правопис⁷. Интересно е да се отбележи, че в анонимния буквар от 1848 г. положението с изписването на частицата е идентично.

2.3. Малкият юс *ѧ* се употребява и след консонантите [ж, ч, ш], когато след тях идва вокалът [а]. Примерите в това отношение изобилстват: *умножѧватсѧ* (с. 675), *прилѣжѧнїе* (с. 679), *получѧва* (с. 676), *сѧ печѧта* (с. 677), *сѧ лишѧватѣ* (с. 678), *сѧ съврѣшѧ* (с. 678). Когато обаче следват други вокали – [ъ] или [у], след *ж, ч, ш* се записват буквите *ѣ* или *у*, напр. *пишѣтъ* (с. 680) или *Шуменѣ* (с. 503). Това би могло да означава, че *ѧ* предава историческата мекост на [ж, ч, ш] само след един заден вокал, т.е. следването на това архаично правило е последователно, но частично.

2.4. За етимологичната дистрибуция на *двата ера* – *ѣ* и *ѣ*, както и на *юсовете ѣ* и *ѣ* – през Възраждането е известно немалко. Мнозина са книжовниците, които настояват четирите букви да се пишат според строго етимологичен принцип, обяснен отчетливо само година преди отпечатването на „Тръговско ръководство“ – става дума за статиите на Ботьо Петков „Писменностъ на българскїят языкъ“ и особено

⁶ Срв. с употребата на малкия юс *ѧ* вместо *я* напр. в ръкописния „Законник на шуменските общинари за годѣжите и венчѧвкѣте“ от 1835 г. (Вачкова 2005: 18) или в ръкопис на Петко Славейков от 1848 г. (Иванова 2019: 470), както и в книжовната практика в много други ръкописни и печатни издания от Възраждането.

⁷ Срв. с графичното обозначение на частицата в граматиката на Неофит Рилски (*се*) или на Иван Богоров (*са*).

на Никола Михайловски „За новобългарския език“, излезли в пет броя на страниците на „Цариградски вестник“ през 1857 г. (по Русинов, Гърдева съст. 2007: 250 – 256; 257 – 262). А. Гранитски, който е сътрудничил активно на вестника и вероятно го е следял и четял, не може да не е бил запознат със съдържанието на статиите, както и с писмената практика на други възрожденски книжовници. И макар тук да се изказва предположението за влияние на Богоровата граматика, преводачът на ръководството е на друго мнение по отношение на четирите букви, употребени за вокала [ъ].

За доказателство на етимологичната дистрибуция на *големия ер ъ* служат примери като *всакакъвъ* (с. 675), *нъ* (съюзът *но*), *въистинж* (с. 676), *съчинява*, *състоаніе-то*, *съврѣменно* (с. 677), *съдружникъ* (с. 678), *въистинж* (с. 679) и мн. под. *Малкият ер ъ* може да се види в корена, напр. *дръзновеніе* (с. 679), както и при наследниците на старите сричковторни сонанти (вж. примери по-долу).

Ако се доверим на П. Р. Славейков, който посочва през 1869 г., че „преди двацет и повече години зело ся беше за правило да ся употребляват буквите *ж*, *ъ*, *ь* вътре в корените на думите според произхождението им“, за което „нямаше почти разногласие“⁸, то при издаването на „Тръговско ръководство“ употребата им има повече от 10-годишен „стаж“ в новобългарската писменост. Двата юса (*ж*, *ьж*) и двата ера (*ъ*, *ь*) са разпределени съобразно с мястото си в старобългарската писменост, напр. *сж са были изображили* (с. 675), *оржжіе*, *окржжни* (с. 677), *своержчно* (с. 678), *прѣпоржченіа* (с. 679). Изключенията са единични (напр. *окръжны*, с. 678).

2.5. Подобно е положението и на трите *букви за означаване на гласната [и]: и, ї, ы*. Знайно е, че дистрибуцията им се утвърждава във всички издадени до 1858 г. граматики – на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович (1835), Неофит Рилски (1835), Христки Павлович (1836, 1845) и Иван Богоров (1844, 1848). Въпреки стремежа да се спазва в ръководството, тя не е стриктна, тъй както не е стриктно представянето им и в граматиките, и в практиката на книжовниците от този период, затруднени не само от замяната на *ы* с *и* още в старобългарския период (Мирчев 1972: 23; Гълъбов 1980: 132), но и от появата на твърде много нова лексика. Така или иначе, последователна е употребата на десетичното *ї* пред гласна, напр. *вниманіе*, *благочиніе*, *пріємнжты-ты* (с. 675). *Ери (ы)* и осмичното *и* с малки отклонения се

⁸ „Българското писмописание“ – Македония, г. IV, бр. 10, 19.XII.1869 г. [по Русинов, Гърдева съст. 2007: 353 – 355].

разпределят съобразно с традиционното си място⁹: *нарычаша* (с. 677), *были* (с. 679), *попытать* (с. 680), *обычай* (с. 677), *филологическы* (с. 676), *иныха* (с. 677), *такыва* (с. 678).

2.6. Впечатление правят континуантите на *бившите сричкотворни [р] и [л]* – те са винаги еднопосочни и това е видно още в заглавието на превода – „Търговско ръководство“, както и вътре в него: *пръвообразны* (с. 675), *съдръжавать* (с. 677), *да са съвршш* (с. 678); *Българскы, одлъженъ* (с. 676), *да исплъни* (с. 679).

2.7. От правописните правила изпъква фонетичният облик на *представките из-, раз-*, който издава етимологично записване. Следвани от вокал, сонор или звучна съгласна, те се записват като *из-* или *раз-*, а от беззвучна съгласна – като *ис-* и *рас-*, напр. *сж са были изобразили* (с. 675), *долеизложены-ты* (с. 677), *избавлава* (с. 676), *извъстать* (с. 680), *да разумъе, размъненїа, разидванїе* (с. 675); *испраца* (с. 676), *исплъни* (с. 679), *распространаватса* (с. 675). Пример като *разстоанїа* (с. 677) сочи, че вероятно има идея за уеднаквяване на записването. За *представката без-* има малко примери, при които е следвана от звучна съгласна или сонор: *безвкусїе* (с. 676), *безмъстни* (с. 678).

2.8. Следва да се обърне внимание, че у Гранитски не се срещат редуцирано записване на гласни, както и асимилации на съгласни. Липсва елизия на начално *в* в съчетание с проходна съгласна, напр. *всакакъвъ* (с. 675), *взаимнописанїе* (с. 675), *всичкж-ты* (с. 677). Съхранява се и *х* в комбинация с *в* – това е видно от единствения пример *захваленїе-то* (с. 680).

Прегледът на правописните особености в „Търговско ръководство“, в частност в частта „За търговско писмописанїе“, показва, че и след средата на XIX в. черковнославянската графика продължава да се използва в издания със светски характер, без това да означава, че се спазват правилата на черковнославянския правопис. А. Гранитски следва свои правила, които са във висока степен съобразени с етимологията. Така зад привидно черковнославянския облик на „Търговско ръководство“ очакването за черковнославянска фонетика не се оправдава.

⁹ Употребата им в окончанията на имената е подчинена на правописно-езикова норма, отразяваща идеята за падежни разлики; това е тема на отделна разработка.

Реминисценциите с Богоровата граматика не препращат автоматично към кодифицирания в нея правопис. Налице са някои установени вече и валидни за мнозина книжовници положения, както и авторски решения като правописа на малкия юс *л* например. Означаването на [ъ] с четири букви – *ѡ, ѡ, ѡ, ѡѡ*, на [’а]/[’я] с *ѡ* и *л*, на [е] с *е* и *ѡ*, както и на [и] с буквите *и, ѣ, ѡ* доказва, че Гранитски е имал добра представа за етимологията на думите и се е стремил да използва буквите според произхода на означаваните с тях звукове. С това ни най-малко не се дава повърхностното определение за правописа му като консервативен. Не може да се дефинира и като изкуствен, а по-скоро като филологически аргументиран с оглед на осъзнаваната от преводача интеграционна символна функция на книжовния език, в частност на неговия правопис, за чийто стълб е припознаван старобългарският език. Тази идея намира своето продължение в правописните модели, поддържани от Пловдивската¹⁰, Шуменската, Търновската и Дриновата школа по-късно.

ЛИТЕРАТУРА

- Вачкова 2005:** Вачкова, К. *Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език*. [Vachkova, K. Shumenskata shkola v istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2005.
- Гергова 2018:** Гергова, А. *Книжовността на Българското възраждане*. [Gergova, A. Knizhovnostta na Balgarskoto vazrazhdane.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.
- Гълъбов 1980:** Гълъбов, И. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание*. [Galabov, I. Starobalgarski ezik s uvod v slavyanskoto ezikoznanie.] София: Наука и изкуство, 1980.
- Иванова 2019:** Иванова, Д. За един ранен ръкопис на П. Р. Славейков – превод на драмата „Невинност или Светослав и Милева“ от Й. Стерия-Попович (С оглед на графиката и правописа). [Ivanova, D. Za edin ranen rakopis na P. R. Slaveykov – prevod na dramata „Nevinnost ili Svetoslav i Mileva“ ot J. Sterija-Popović (S ogled na grafikata i pravopisa).] // В: *Стереотипът в славянските езици, ли-*

¹⁰ Поради факта, че преводът на ръководството с обем над 750 с. е продължил доста време (вероятно между излизането на превода на „Практическа медицина“ през 1854 г. и 1858 г.), се приема, че едва ли А. Гранитски е бил запознат с модела в граматиката на Й. Груев от 1858 г. „Основа за българскѡ граматикѡ“, за да го приложи.

тератури и култури. Сборник с доклади от четиринадесетите международни славистични четения. София, 26 – 28 април 2018 г. Том първи. Езикознание. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 465 – 476.

Кондукторова 2010: Кондукторова, А. Художественословие за търговията или новите речи за търговското знание. [Konduktorova, A. Hudozhestvenoslovie za targoviyata ili novite rechi za targovskoto znanie.] // В: *Търговско ръководство за тръгуване, промишленост, мореплаване и за търговски дѣланиа. (Фототипно издание)*. Варна: Наука и икономика, 2010, с. 60 – 73.

Мирчев 1972: Мирчев, К. Старобългарски език. [Mirchev, K. Starobalgarski ezik.] София: Наука и изкуство, 1972.

Русинов, Гърдева, съст. 2007: Русинов, Р., Гърдева, М. (съст.). За български род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език. [Rusinov, R., Gardeva, M. (sast.). Za balgarski rod i ezik. Vazrozhdenskite knizhovnitsi za balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.

Стоянов 1957: Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. I. [Stoyanov, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. I.] София: Наука и изкуство, 1957.

Цончев 1956: Цончев, П. Към историята на една българска печатница в Цариград. [Tsonchev, P. Kam istoriyata na edna balgarska pechatnitsa v Tsarigrad.] // *Годишник на Българския библиографски институт „Елин Пелин“*. Т. IV. София: Наука и изкуство, 1956 (за 1954 г.), с. 147 – 149.